

könyvek egy témáról

India és Kína, 1904–2004. Egy évszázad béke és konfliktus^{*}

A szerző az indiai–kínai kapcsolatok utóbbi száz évét, gyakorlatilag 20. századi történetét dolgozza fel, hangsúlyozottan indiai szemszögből. B. R. Deepak, a delhi Jawaharlal Nehru egyetem (JNU) tudós sinológus professzora, s elmélyülten foglalkozott hazája és Kína egyéb kapcsolataival is, beleértve az irodalmi és a nyelvi témakört. Néhány éve az ő szerkesztésében jelent meg a *Kínai–Hindi Szótár*, és sokat tett azért is, hogy a kínai irodalmat jobban megismerjék Indiában.

E folyóirat olvasóinak valószínűleg nem kell bizonygatnom, hogy nagy fába vágja fejszójét az a szerző – legyen akár indiai, akár kínai, akár harmadik ország fia-lánya –, aki a két ország kapcsolatainak, viszonyának, együttműködésének, rivalizálásának és konfrontációinak utóbbi száz évét egyáltalán csak időrendben át akarja tekinteni. Nem is beszélve az állásfoglalás időnként kikerülhetetlen kényszeréről, az egymással gyakran kibékíthetetlen ellentétben álló nemzeti-állami érdekek s az azok hatása alatt végbement események kiegyensúlyozott minősítésének nehézségeiről. Talán nem túlzás azt állítani, hogy e feladatot nem is lehet megoldani úgy, hogy a felek mindegyikét kielégítse, már csak a szélsőségesen eltérő kiindulópontok miatt sem.

India és Kína, Ázsia és a világ két ősi kultúrája – ahogy időnként indiai részről mondani szeretik: a világ két „kulturális ősforrása” – évezredek keresztül élt zavartalanul egymás mellett, s kölcsönösen (bár nem azonos mértékben) hatottak egymásra. India, mint közismert, a leg-

^{*} B. R. DEEPAK: *India and China, 1904–2004. A Century of Peace and Conflict*. MANAK Publications PVT LTD, New Delhi, 2005. 508 p.

nagyobb hatást Kínára s egész Kelet- és Délkelet-Ázsiára a buddhizmus-sal gyakorolta; Kína – s az ország mai gazdasági fejlődését látva ez talán nem is meglepő – már a történelmi századokban is kézműiparával, kereskedelmi kapcsolataival, egyes technikai vívmányaival hívta fel magára India figyelmét. Deepak professzor felteszi magának a kérdést: vajon mi magyarázza e hosszú évszázadokon át tartó békés együttélést, minden fegyveres konfliktus hiányát? Úgy véli: az, hogy a két államnak nem volt közös határa, a két kultúra (és államhatalom) fizikailag nem érintkezett egymással. Lehet, hogy igaza van, lehet, hogy nincs, mindenestre tény, hogy India és Kína egymás közti fegyveres konfliktust nem ismerve lépett a 20. századba.

A szerző a 20. századi indiai–kínai kapcsolatokban három olyan eseményt emel ki, amelyek meghatározták a további fejleményeket. Az első, amelyből minden egyéb származott, Brit-India, illetve a kínai (mandzsu) császárság hódító politikája volt Tibet irányában. Deepak professzor értelmezése szerint e politika eredményeként jött létre India és Kína között közvetlen területi érintkezés, azaz határosak lettek egymással. A mai határ másik oldalán bizonyára sokan vannak, akik ezt nem így látják, s értetlenséggel fogadnak minden olyan véleményt, amely szerint Tibet sorsa bármiféle nézetkülönbségre adhatna okot a felek között. Érvelésüket megkönnyítik a független Indiai Köztársaság és a Kínai Népköztársaság között aláírt államközi szerződések és nyilatkozatok, melyekkel India rendezettnek minősítette a helyzetet. A másik esemény a 1962-es háború, amely a fizikai veszteségeken túlmenő, pszichológiai sérülést okozott az indiai vezetésben és az indiai nemzettudatban. A harmadik, már egy kis derűlátásra lehetőséget teremtő fejlemény az indiai–kínai kapcsolatok normalizálódásának több jele, amelyek India gazdasági erősödésére, nemzetközi kapcsolatrendszerének kiegyensúlyozottá válására, mindennek következtében erősödő nemzeti öntudatára vezethetők vissza, valamint természetesen arra, hogy a radikális baloldali múltat maga mögött hagyó Kína felismerte: érdekében áll rendezni viszonyát Indiával, első lépésként legalább a gazdaságban.

Az Indiai Köztársaság és a Kínai Népköztársaság megalakulását követően az „alapvető bizalom” vagy az „alapvető bizalmatlanság” kérdését tehát – szerzőnk értelmezése szerint – Tibet sorsának alakulása döntötte el. A Kínai Népköztársaság, Deepak megítélése szerint, erőpozícióból látott hozzá az államérend képviseléséhez, vagyis az általa használt kifejezéssel élve a kínai hadsereg megszállta Tibetet; persze, racionálisan szemlélve a dolgokat, aligha tehetett másként: területi és határkérdésekben az erőfölényben lévő államok mindig is így cselekszenek. Ami

a kérdés előtörténetére vonatkozó kínai magyarázatokat illeti, a könyv szerzője nem látja bizonyítottnak azt a kínai véleményt, mely szerint Tibet a Tang-dinasztia (618–907) óta a birodalom szerves része lett volna, csupán azt ismeri el, hogy – a fentiekben kifejtettekkel összhangban – a birodalmat körülvevő néhány más államhoz hasonlóan rendszeresen adót fizetett Kínának.

Az 1949–1959 közötti évtizedet, melyet a külvilág többé-kevésbé a kínai–indiai barátság időszakaként ismer, a szerző a bizalmatlanság és a diplomáciai manőverezések korszakaként jellemzi. Kifejti, hogy a Csang Kaj-sek-féle Kínai Köztársaság összeomlása, valamint annak a lehetősége, hogy a megalakuló Kínai Népköztársaság hadserege be fog vonulni Tibetbe, dilemma elé állította az alighogy megalakult Indiai Köztársaság vezetését. Kevésbé ismert tény, de igaz, hogy az új India megalakulásában vezető szerepet játszó Indiai Nemzeti Kongresszus (közkeletű néven Kongresszus Párt) vezetői szívélyes viszonyt ápoltak a kínai Kuomintanggal, Csang Kaj-sek pártjával. E szívélyes politikai viszony alapját (s ezt már a recenzens mondja) nyilvánvalóan a két politikai csoportosulást meghatározó személyiségek társadalmi helyzetének, szellemi indíttatásának rokon volta adta: mindkét csoportosulás tagjai országuk polgári, tőketulajdonosi rétegéből kerültek ki, a Kongresszus esetében erősebb, a Kuomintang esetében valamivel talán gyengébb angol–amerikai kötődésekkel, vagyis egyértelmű elkötelezettséggel a magántulajdonon alapuló kapitalista berendezkedés iránt. A Kínai Népköztársaság vezetői viszont forradalmárok voltak, „új világot” akartak teremteni. Taktikai okokból kísérleteztek ugyan az Amerika-barát külpolitikával még a KNK hivatalos megalakítása előtt, az Egyesült Államok azonban ehhez nem bizonyult partnernek, amivel természetesen Sztálin és a Szovjetunió felé nyomta őket. (Ha valaki úgy érezné, hogy bizonyos politikai helyzetek időnként ismétlődnek, nem téved.)

Az indiai vezetés dilemmáját, habozását nagyon jól mutatja, hogy Újdelhi csak 1949. december 30-án ismerte el diplomáciailag a Kínai Népköztársaságot. Az október 1-jei hivatalos megalakulást követő három hónapos kivárással megadták a további viszony nem egyértelmű alaphangját is, s ezzel megnyitották a bizalmatlanság és a diplomáciai manőverezések korát.

A két állam kapcsolatában szinte azonnal napirendre került a tibeti kérdéskör. Az indiai fél valamiféle tibeti autonómiával kísérletezett – a kínai szuverenitás egyidejű elismerése mellett. Kínai részről ezt a törekvést a korábbi „imperialista befolyás maradványának” minősítették. India nem volt abban a helyzetben, hogy a kínai hadsereg előre tudható tibeti

bevonulása esetén – ottani pozíciói védelmében – fegyveresen fellépjen (ennek lehetőségét egyébként ki is zárták). A bekövetkezett fejleményeket az indiai fél tudomásul vette, majd a Kínával folytatott hosszadalmas diplomáciai egyeztetéseket, manőverezéseket követően 1954. április 29-én aláírt egyezményben hivatalosan is elismerte a kialakult helyzetet, vagyis hogy Tibet a Kínai Népköztársaság része. Deepak professzor az egyezményt az indiai diplomácia kudarcának nevezi. Érdemes azonban megjegyezni, hogy ennek az egyezménynek a preambulumban jelenik meg először hivatalosan az úgynevezett békés egymás mellett élés ötelve, a pancasila, amely később nagy karriert futott be a diplomáciában s általában a nemzetközi kapcsolatokban.

A bizalmatlanság és a diplomáciai manőverezések korából – az indiai–kínai barátság rövid, felívelő szakasza után – egyenes út vezetett a kapcsolatok tragikus mélypontjához, az 1962-es határháborúhoz. Mindez természetesen elválaszthatatlanul összefonódott a kínai belpolitika radikalizálódásával, amely végül a „nagy proletár kulturális forradalomba” torkollott.

Ami az indiai–kínai határproblematikát illeti, a könyv szerzője következetesen képviseli azt az álláspontot, hogy annak lényege Brit-India és a mandzsu császárkori Kína tibeti terjeszkedésére vezethető vissza. A könyv megírásának időszakában a határvonal jelentős része – a szerző ismeretei szerint – nem volt rögzítve: vitatott volt magának a határvonalnak a hossza is, melyet az indiai fél nagyjából 4250 km-ben, a kínai fél – állítólag – csupán 2000 km-ben jelölt meg. Szerzőnk véleménye szerint a nem jelentéktelen eltérést az okozhatta, hogy a kínaiak máshova tették a határvonalat, mint az indiaiak. Abban egyetértés van, hogy maga a határvonal három szakaszra oszlik: nyugatira, középsőre és keletre. A könyv részletesen elemzi a határral kapcsolatos indiai nézeteket, s beszámol a kínai álláspontokról is, kritikával illetve azokat. Itt elég annyi, hogy az örvendetesen megindult határtárgyalásokon nagy munka vár a két állam delegátusaira. A távoli Magyarország érdeklődő megfigyelői tiszta szívvel kívánhatják a kérdés mielőbbi, az érintettek számára kedvező rendeződését, hiszen az nagyban előmozdítaná az ázsiai béke és stabilitás ügyét, megnyugtatóan hatna a két, már jelenleg is nukleáris nagyhatalomra s ez által az egész világ jövőjére.

A határháború kirobbanását megelőző időszakot szerzőnk, szellemes fordulattal, a „békétlen egymás mellett élés” (*hostile coexistence*) korának nevezi, amelyet a sokasodó fegyveres határincidensek vezettek be (állítólag már 1954-től). A kapcsolatok egyik kritikus pillanatát pedig a tibeti felkelés és a dalai láma Indiába menekülése (1959. március 17.)

jelentette. Deepak professzor szerint a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg alakulatai a tibeti felkelés leverése után azonnal megkezdték a felvonulást az indiai határnál. Különböző kínai forrásokra hivatkozva Deepak azt érzékelteti, hogy a fegyveres konfliktusra vonatkozó döntés Mao Ce-tung nevében született, ami teljes mértékben megfelel az akkori kínai hatalmi realitásoknak. Másrészt a számtalan tárgyaláson jelen lévő kínai vezetők közül Csou En-laj volt az, aki – hangsúlyozva teljes egyetértését Maóval – érzékelhetően törekedett az eszkalációra hajlamos szenvedélyek némi visszafogására. 1962. október 19–20-án, számtalan kisebb-nagyobb korábbi csetepaté után – a könyv szerzőjének beállításában – Kína megindította az átfogó támadást a határvonalon keleti és nyugati szekciójában, hogy „megbüntesse” Indiát fegyveres provokációi miatt. Október 22-i rádióbeszédében Nehru kijelentette: a kínai támadás az Indiát ért legnagyobb fenyegetés a függetlenség kivívása óta. Néhány napi harc alatt kiderült, hogy az indiai hadsereg nem képes sikeresen szembeszállni a nagy harci tapasztalatokkal rendelkező, jobban felfegyverzett, jobban vezetett kínai hadsereggel, amely – a könyv szerzőjének szóhasználatával élve – lerohant egy sor indiai területet. A kínai fél politikai taktikáját jellemezve Deepak professzor gyakorta idézi a kínai „*dada tantan*” kifejezést, amely úgy magyarázható, hogy „harcolni és tárgyalni”, azaz megfelelően váltogatni a harc és a tárgyalás eszközeit. A kínaiak e módszerhez a határháború során sem lettek hűtlenek. Néhány nappal a leghevesebb fegyveres konfliktusok után, október 24-én már jelentkeztek is tárgyalási javaslatokkal, amelynek lényege az volt – mi más is lehetett volna? –, hogy India veOgye tudomásul a kialakult helyzetet. A kínai javaslatot ellenjavaslatok, majd újabb javaslatok és azokra adott újabb ellenjavaslatok hosszú sora követte, míg végül a határhelyzet, annak rendje és módja szerint, több évtizedre „befagyott”.

A szerző felteszi a kérdést: tulajdonképpen mi váltotta ki a kínai inváziót? Mielőtt azonban bármit is válaszolna rá, elismeri, hogy az események – kínai megfogalmazásban – „önvédelmi ellentámadásnak” minősülnek. Ugyancsak kínai nézet szerint a támadást Nehru robbantotta ki azzal, hogy a határ keleti szektorában kínai területeket akart elfoglalni. A könyv szerzője úgy gondolja: a kínai támadás mögött elsősorban az a törekvés állt, hogy a dalai láma befogadása miatt „megleckéztessék” Indiát. Igen érdekes párhuzamot von Deepak professzor a Tibet kapcsán tapasztalható kínai „érzékenység” és a Kasmír ügyében mutatkozó indiai „érzékenység” között. Ugyancsak számolni lehet Kína belpolitikai nehézségeivel az adott időszakban: ez ott már a „kulturális for-

radalomhoz” vezető párton belüli viták kora. Maót a színpalak mögött ekkor sok bírálat éri, s nem zárható ki, hogy egy ilyen katonai kalandot is hasznosnak vélt helyzete megszilárdításához. A szerző természetesen nem feledkezik meg Kína külpolitikai természetű bajairól sem. Akkorra Kína kettős külpolitikai szorításba került: a nyugati világ mellett a szocialista országoktól is elszigetelődött, s természetlen ideológiai vitába bonyolódott a szovjet vezetéssel. A vita háttérében egyértelműen az a kérdés állt, hogyan alakuljon Sztálin halála után a nemzetközi kommunista mozgalom, elfogadható-e az új szovjet vezetés Amerikával is kiegyezésre törekvő külpolitikája, s van-e esélye Mao Ce-tungnak arra, hogy a szocialista világrendszer eszmei vezetőjévé váljon.

1962 és 1969 között az indiai–kínai kapcsolatok gyakorlatilag hibernálódtak. A rutin diplomáciai érintkezésem és a nem jelentős külkereskedelmen kívül szinte semmilyen érdemi kapcsolat nem volt a felek között. A „hidegháború” a szerző megállapítása szerint 1969-ig, Indira Gandhi hatalomra kerüléséig tartott. India új miniszterelnök asszonya, aki talán földönjáróbb lélek volt, mint nagy víziókban gondolkodó apja, „pragmatikus politikát” hirdetett meg Kína irányában. Tegyük ehhez rögtön hozzá, a „kulturális forradalom” legharsányabb időszakának lezárultával ehhez kedvezőbbek voltak a feltételek, mint lettek volna bármikor korábban Nehru számára. A körülmények persze még mindig nem tették lehetővé, hogy a két ország között valóságos enyhülésről lehessen beszélni. Deepak professzor úgy tudja, Kína a hetvenes évtized végéig támogatott különböző lázadó csoportokat India területén, részben ideológiai, részben nemzetiségi alapon, vagy egyszerűen csak válsághelyzetek teremtésének szándékával.

Érdemes tudatosítanunk, hogy India – a két ország kapcsolatainak a fentiekben ismertetett súlyos problémái ellenére – soha, egyetlen pillanatra sem játszott el az „egy Kína”-elv feladásának gondolatával. S bár nem hivatalosan kapcsolatot tartott és jelentős külkereskedelmi forgalmat bonyolított Tajvannal, következetesen a KNK-t és a pekingi kormányt tekintette és tekinti a kínai nép legitím képviselőjének.

E témakör lezárásául talán még annyit érdemes idézni a könyvből, hogy a kínai–amerikai kapcsolatok rendezése Indiára is hideg zuhanyként hatott. Indira Gandhi azonnal lépett, mégpedig két területen: egyrészt bizalmas úton jelezte Kínának, hogy a maga részéről készen áll a kapcsolatrendezés megindítására; másrészt 1971-ben aláírta a Szovjetunióval az indiai–szovjet barátsági szerződést, amely – szerzőnk minősítése szerint – válasz volt az amerikai–kínai–pakisztáni tengelyre. Egyben egyike volt azoknak a tényezőknél, amelyek megakadályozták, hogy

az ugyanabban az évben kirobbant indiai–pakisztáni háború napjaiban Indiát esetleg kínai támadás érje.

A kapcsolatrendezéssel való kísérletezgetés megkezdése tehát Indira Gandhi nevéhez fűződik. Kormányzása idején azonban valódi előrelépésre nem került sor, csupán néhány jelképes lépésre, köztük arra, hogy 1976-ban a nagyköveteket kölcsönösen visszaküldték állomáshelyükre. Lassanként látogatást tettek a különböző középszintű állami delegációk is, kiegészülve az ilyen esetekben szokásos újságírói, szakértői, művészi és egyéb csoportok utazásaival. 1979-ben zajlott le – 1960, Csou En-laj indiai látogatása óta az első – külügyminiszteri találkozó: Vadzspaji (Vajpayee) indiai külügyminiszter tárgyalt Pekingben, s Teng Hsziao-ping vele ismertette először a határkérdéseknek (természetesen a *status quo* alapján nyugvó) kínai rendezési elképzelését, az úgynevezett csomagtervet. 1981-ben Huang Hua kínai külügyminiszter tett hivatalos látogatást Újdelhiben. Ő ugyan nem tért vissza Teng Hsziao-ping kezdeményezésére, viszont tárgyalásai eredményeként megállapodás született a határtárgyalások megindításáról. A folyamatot feltehetően elősegítette, hogy az év folyamán már a legfelsőbb vezetők is találkoztak: Indira Gandhi Csao Ce-jang miniszterelnökkel az Észak–Dél Együttműködési és Fejlesztési Konferencián Cancunban folytatott „baráti eszmecsere” a kapcsolatokról. 1981–1987 között a határ ügyében nyolc tárgyalási fordulóra került sor. Mint ismeretes, Indira Gandhi 1984. október 31-én, nem sokkal az ötödik forduló után, merénylet áldozata lett. Utódja, Radzsiv (Rajiv) Gandhi tovább folytatta anyja nyitási politikáját Kína irányában, de a határtárgyalásokon nem történt érdemi haladás. A legfontosabb fejlemény mégsem a határügyekhez köthető, hanem ahhoz, hogy a Kínai Kommunista Párt 1985-ben – általános külpolitikai irányvonalával összhangban – hivatalos kapcsolatot létesített az Indiai Nemzeti Kongresszussal is.

Az indiai–kínai kapcsolatok normalizálódása irányában az első komolyabb áttörést Radzsiv Gandhi miniszterelnök pekingi látogatása jelentette 1988 decemberében. Tárgyalópartnere Li Peng miniszterelnök volt. Találkozájuknak érzelmileg különös hangulatot adott, hogy Radzsiv Gandhi személyében Nehru unokája, Li Peng személyében pedig Csou En-laj nevelt fia ült a tárgyalóasztalnál. Ez az érzelmi töltés, ez esetben, segítette a kibontakozást: sikerült megállapodniuk abban, hogy a határproblematika rendezetlensége nem lehet akadály a kapcsolatok egyéb területein való előrelépésnek. Mindezt szentesítette a Teng Hsziao-pinggel való találkozás, aki „ifjú barátomnak” nevezte az indiai miniszterelnököt. Teng akkor nyolcvannégy éves volt, Radzsiv Gandhi negyvennégy.

A kínai vezetők magatartásának itt jelzett változása természetesen jól illeszkedik a kínai külpolitika Teng Hsziao-ping idején elindított általános orientációváltásába. Itt elég a nagyjából párhuzamosan zajló kínai–szovjet kapcsolatrendezésre utalnunk, s azokra a kínai reményekre, melyek szerint új világrend és új nemzetközi gazdasági rendszer van születőben. Deepak professzor mindezt úgy foglalja össze könyvében, hogy India és Kína között – e látogatással – leomlott a „Nagy Fal”. A magam részéről a szerzőnek ezt a megállapítását túlzónak érzem ugyan, de értem afölötti örömét, hogy e két nagy ázsiai állam viszonya elmozdult a fagyos holtpontról.

A lassú normalizálódási folyamatot az 1989-es Tienanmen téri események sem tudták megakasztani. Az érintkezés miniszteri szinten állandósult, s 1991-ben, Radzsiv Gandhi halálának évében, harmincegy év után először, sor került a kínai miniszterelnök indiai látogatására is. Mindeme fejlemények fényében természetesen meglódtak a gazdasági, kereskedelmi, kulturális, tudományos kapcsolatok is, s bár minden eredmény nélkül, de újabb tárgyalássorozat indult a határkérdésekben is.

1998-ban azonban bekövetkezett bizonyos mértékű visszaesés. Mint ismeretes, India ekkor a „nukleáris opció” mellett döntött, s 1998 májusában néhány föld alatti nukleáris robbantást hajtott végre, Pakisztán hasonló lépéseire reagálva. Ezzel azonban, miközben *de facto* nukleáris hatalommá vált, negatív nemzetközi reakciókat is kiváltott maga ellen: az Egyesült Államok és Japán később még szankciókat is életbe léptetett ellene. Az indiai–kínai viszonyt, a robbantás tényén túlmenően, különösen az terhelte meg, hogy George Fernandes indiai hadügyminiszter, még néhány nappal a robbantások előtt, Kínát India szempontjából „első számú potenciális fenyegetésnek” nevezte. A fejlemények eredményeként Ázsia szívében ma három nukleáris hatalom: Kína, India és Pakisztán tekint egymásra, folyamatosan azt vizsgálva, mennyire reális a „nukleáris opció” a másik fél részéről.

Kína viszonylag gyorsan túltette magát a történeteken: folytatódtak a kölcsönös, vezetői szintű látogatások, s lendületesen fejlődött a kereskedelem. Rendszeresen megtartották a határtárgyalások következő fordulóit is – mindig eredménytelenül. Egyértelműen megállapítható, hogy a kapcsolatok normalizálásának gyenge láncszeme éppen a határkérdés, ahol pillanatnyilag hiányzik az érdekeltség a kölcsönösen elfogadható kompromisszum kimunkálására. A két ország az együttműködés és a versengés kettős pozíciójából szemléli egymást, s ez feltehetően hosszú ideig így is marad.

Tovább bonyolítja a helyzetet India és Pakisztán ingatag kapcsolatrendszere, amely bármely pillanatban szélsőséges irányba is fordulhat, illetve ezzel párhuzamosan a Kína és Pakisztán közötti – a szerző szóhasználatával élve – „entente cordiale”, amelynek India-ellenes éle nem leplezhető.

A modern kori Indiát értelmiségének, politikai vezető rétegének angol nyelvű kultúrája szinte ellenállhatatlanul sodorja az Egyesült Államok felé. A Kínával szembeni bizalmatlanság, a politikai kapcsolatok rendezésének minden sikeres lépése ellenére, a lelkek mélyén nem látzik oldódni. Ez persze taktikai szinten, az államközi kapcsolatok felszínén, nem zárja ki a jó viszonyt. Az indiai külpolitika irányítóinak, akik évtizedeken keresztül az úgynevezett el nem kötelezett mozgalom aktív szervezői voltak, egyébként is nagy gyakorlatuk van a hatalmi tömbök közötti lavírozásban, az ország érdekeit jótékonyan előremozdító „középre állásban”.

Ami azt az igazán érdekes kérdést illeti, hogy az indiai–kínai viszony Deepak professzor által bemutatott, elmúlt száz évének tükrében mi várható a belátható jövőben, a megfigyelőnek be kell vallania, hogy elbizonytalanodik, határozott vélemény kinyilvánítására nem szívesen vállalkozna. E két ázsiai nagyhatalom tagadhatatlanul riválisa egymásnak gazdaságilag, de ami ennél talán fontosabb, a hatalmi politika síkján is. Indiában láthatóan nem gyógyultak még be a korábbi hatalmi játszmákban elszenvedett sérelmek okozta sebek. Ugyanakkor nagyon komoly érvek szólnak amellet is, hogy az újrarendeződő nagyhatalmi mezőben India meg tudja majd őrizni cselekvőképességét minden irányban, hogy ne váljék valamely új világhatalom egyszerű eszközévé. Ha ez a megközelítés kerekedik felül az indiai külpolitikai gondolkodásban, akkor a Kínához fűződő bonyolult, a múltban sok nehézséggel terhelt viszony a jövőben a nemzetközi egyensúly egyik eszköze lehet. Magyarországról kémlelve a két állam kapcsolatainak jövőjét, csak azt kívánhatjuk (saját érdekünkben és az egész világra gondolva is), hogy találják meg az együttműködés útját, összhangban a nemzetközi politika meghatározó erőivel, s hagyják maguk mögött a mindenkinek káros konfrontáció korszakát.

Az egyetemes történész és az érdeklődő olvasó, amennyiben számot vet a szerző sajátos (indiai) nézőpontjával, egyaránt hasznos információkkal és gondolatgazdag megállapításokkal gazdagodhat Deepak professzor könyvét forgatva.